

Пожидаєва О. В. Особливості практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України / О. В. Пожидаєва // Науковий часопис : зб. ст. – 2010. - №11. – Сер. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – С. 92–101.

Пожидаєва Оксана Володимирівна,
старший викладач кафедри соціальної роботи та практичної психології
Академії праці і соціальних відносин ФПУ

УДК 37.013.42: 378.14

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Анотація

У статті проаналізовано зміст практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України. Визначено мету, завдання, принципи, види, форми і методи практичної підготовки.

Ключові слова: навчальний процес, практична підготовка, програма практики.

Аннотация

В статье проанализировано содержание практической подготовки будущих социальных педагогов в высших учебных заведениях Украины. Раскрыто цель, задания, принципы, виды, формы и методы практической подготовки.

Ключевые слова: учебный процесс, практическая подготовка, программа практики.

Annotation

Content of practical training of social pedagogues in Ukrainian high schools is analyzed in the article. The goal, tasks, principles, types, forms and methods of practical training are discovered.

Keywords: educational process, practical training, training program.

Забезпечення ефективної фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів залежить не тільки від якості і рівня теоретичного навчання, від об'єму знань засвоєних студентами але і від практичної підготовки.

Метою статті є висвітлення особливостей практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України.

У вищих навчальних закладах практика є невід'ємною складовою навчального процесу, вона планується і проводиться на основі наказів Міністерства освіти України, а також Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України від 08.04.93 № 93 її терміни регламентуються навчальними планами.

Відповідно до Положення систему наскрізної практики складають такі її основні види: навчальна, виробнича та переддипломна. Мета зазначених

видів практики – оволодіння студентами сучасними методами, формами організації професійної діяльності; формування у них практичних умінь і навичок у процесі виконання програми практики та її завдань.

Важливим завданням професійно-орієнтованої практики на думку Р. Вайноли є «розвиток індивідуальних, професійних, творчих здібностей майбутніх фахівців, розвиток їх особистісного потенціалу» [1, с. 272]. Практика має сприяти процесам самовдосконалення особистості майбутнього соціального педагога, що здійснюються завдяки створенню мікро- і макросоціальних умов для прояву самотворчої активності студента, формування його готовності до самовдосконалення [1].

Основними завданнями практики у професійній підготовці соціальних педагогів, на думку науковця Ю. Галагузової є поглиблення і удосконалення теоретичних знань і встановлення їх зв'язку з практичною діяльністю; розвиток особистісних якостей; формування професійних умінь і навичків; знайомство з різними типами соціально-педагогічних закладів; засвоєння сучасних соціально педагогічних технологій роботи з різними категоріями населення; створення умов для розвитку здібностей і самореалізації студента; формування у студентів творчого і дослідницького підходів професійної діяльності; розвиток навичок професійної рефлексії [2, с. 43].

Для адекватної оцінки стану практичної підготовки, а також для правильного прогнозування і планування розвитку процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, науковець Б. Шапіро стверджує, що важливими є науково-педагогічні знання про умови ефективності практичної підготовки соціальних педагогів у вищому навчальному закладі [7]

Вивчення досвіду організації практики у вищих навчальних закладах, аналіз програм, показує, що вона проводиться при дотриманні відповідних принципів. Так наприклад, відповідно програмі розробленої викладацьким колективом кафедри проблем керування і соціальної педагогіки Запорізького національного університеті практика ґрунтується на принципах: безперервності, самостійності, дослідницького підходу, можливості вибору об'єкта практики відповідно до інтересів, здібностей студентів [5]. У свою чергу організаційно-структурна модель наскрізної практики, що реалізується кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи Луганського національного університету базується на принципах: зворотного зв'язку, послідовності, спадковості, поступовості, поліфункціональності [4]. Узагальнюючи різні підходи, можна зробити висновок, що процес практичної підготовки студентів буде ефективним при дотриманні наступних принципів:

- взаємозв'язку теоретичного навчання і практики, що передбачає застосування теоретичних знань на практиці, усвідомлення їх значущості для успішної професійної діяльності;

- наступності, що забезпечує змістовий зв'язок усіх видів практики;

- послідовності, що передбачає поступове ускладнення завдань різних видів практики, розширення спектру соціальних ролей і видів діяльності, збільшення обсягу і ускладнення змісту діяльності;

- поліфункціональності – одночасне виконання в ході практики професійних функцій і оволодіння різними професійними ролями;

- перспективності – передбачення розвитку подій їх перспективного здійснення;

- вільного вибору – врахування індивідуальних особливостей, інтересів, потреб студентів (вибір місця проходження практики, визначення ведучих завдань у межах загальних задач практики, тематики практичної та науково-дослідної роботи);

- співробітництва – створення у ході практики таких умов, при яких відносини між студентом і керівником практики будуються на пріоритеті довіри і партнерства.

Як показав аналіз досвіду проведення практик у вищих навчальних закладах, для ефективною практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів необхідна організація скоординованої взаємодії основних учасників даного процесу: соціально-освітнього закладу (бази практики), викладача-керівника практики, студента і клієнта; взаємозв'язок теорії і практики у підготовці майбутнього фахівця соціальної педагогіки визначається єдністю підходів до організації навчальних і практичних занять; обов'язковому включенні соціально-педагогічної проблематики у зміст і мету виробничої практики; виділенні показників готовності у системі оцінки результатів практики; стимулюванні соціально-виробничої активності з метою розуміння соціальної значимості професійної діяльності.

У процесі дослідження підтверджувалося, що готовність студентів до включення у практичну діяльність визначається їх професійно значимою особистісною освіченістю і певним психічним станом: достатньо стійкими позитивними мотивами діяльності, наявністю професійно значимих рис характеру і здібностей, відповідними знаннями, уміннями і морально-етичними установками, педагогічно-зорієнтованими особливостями пізнавальних процесів (сприймання, уваги, мислення, пам'яті) стійкістю емоційно-вольових процесів.

У вищих навчальних закладах обсяг практики, її види, терміни проведення визначаються навчальним планом. На цій основі формуються програми практик. Навчальні заклади визначають бази практики враховуючи можливості реалізації її завдань, знань, здібностей, інтересів студентів. Так у Запорізькому національному університеті на факультеті соціальної педагогіки і психології соціально-педагогічна практика проводиться з першого по п'ятий курс включно. Її організація відбувається на основі договорів з базами практики, зокрема: міськими управліннями освіти, управлінням у справах сім'ї та молоді, обласним і міським відділами охорони здоров'я, міською адміністрацією та іншими соціальними установами.

Система соціально-педагогічних практик у Запорізькому національному університеті включає різні її види: ознайомча, безвідривна благодійна,

організаційна, дозвіллева, діагностична, соціально-психологічна, профілактична, реабілітаційно-корекційна, переддипломна [5].

Кожний вид практики має свою програму, де визначені основні завдання:

- ознайомлення студентів із сучасним станом соціально-педагогічної роботи у навчально-виховних закладах різного типу, в службах соціальної допомоги різним верствам населення, із передовим досвідом соціальної роботи;

- закріплення і практичне застосування теоретичних знань;

- формування умінь і навичок педагогічного спілкування соціального педагога з дітьми різного віку і представниками різних верст населення, на основі вивчення їх індивідуальних і вікових особливостей;

- розвиток особистісно-професійних якостей соціального педагога (доброти, милосердя, емпатійного співпереживання); педагогічних і психологічних здібностей, виховання почуття поваги до професії соціального педагога, персональної відповідальності за самостійну діяльність, засвоєння моделі спеціаліста, для якого властиві риси людини високої внутрішньої культури;

- залучення студентів до безпосередньої практичної роботи, набуття умінь і навичок соціально-педагогічної діяльності працювати з різними категоріями населення, в першу чергу з дітьми та молоддю, у підлітково-юнацьких об'єднаннях, школах, а також патронажної роботи на дому з дітьми що мають функціональні обмеження, людьми похилого віку;

- розвиток у студентів творчого, дослідницького підходу до соціально-педагогічної і психологічної діяльності, набуття ними умінь аналізувати результати своєї праці, формування потреби у самоосвіті і самовихованні;

- прогнозування тенденцій соціальної адаптації, стану і динаміки розвитку дитячої і молодіжної свідомості і поведінки, формування громадської думки; вивчення методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку та інвалідами.

Вивчення та аналіз організації практичної підготовки, дає можливість визначити її особливості. Так на першому курсі практика носить характер послідовного ознайомлення студентів з типами закладів соціальної сфери, з їх функціями, принципами, змістом діяльності, а також умовами життя різних соціальних груп населення їх проблемами і запитам.

У процесі проходження безвідривно благодійної практики відбувається особистісна адаптація студента до обраного фаху, ознайомлення з видами роботи соціального педагога, формування навичок педагогічного спілкування, організація соціально-педагогічного патронажу. Вказані види практики можуть стимулювати студентів до визначення перспектив подальшого професійного розвитку, а набуті сформовані уміння, студенти використовуватимуть у консультативній діяльності.

Організаційно-дозвіллева соціально-педагогічна практика на другому курсі має свої особливості. Вона виступає як соціально-рольова ідентифікація особистості студента з майбутньою професією соціального

педагога. Цей вид практики передбачає: безпосередню участь студента у соціально-педагогічній діяльності; використання теоретичних знань і практичних умінь у роботі з дитячими колективами; організацію спілкування і взаємодію з дітьми і керівниками груп, вивчення особливостей мікро соціуму; розробку сценаріїв і проведення тематичних заходів.

Особливістю діагностичної соціально-психологічної практики, що проводиться на третьому курсі, є оволодіння методиками діагностичних процедур, зокрема, спостереження, бесіди, тестування, а також формування умінь комплексного вивчення особистості, аналіз результатів і підготовки висновків.

Практична підготовка фахівців на четвертому курсі передбачає вироблення у майбутніх соціальних педагогів професійних умінь та навичок у проведенні профілактичної роботи з різними категоріями дітей та молоді. До змісту діяльності входить вивчення особистісних особливостей клієнта та його мікро соціуму (сім'ї, колективу, коло друзів, видів діяльності тощо); відпрацювання навичок ведення бесіди, інтерв'ю, консультування з проблеми; складання і впровадження програми по профілактиці девіантної (делінквентної) поведінки серед неповнолітніх і молоді; підготовка матеріалів бесід, читання лекцій, проведення тренінгових занять.

За період проходження реабілітаційно-корекційної практики (чотири тижні) студенти четвертого курсу формують уміння та навички проведення психокорекційної та реабілітаційної роботи, оволодівають різноманітними формами і методами її проведення. Зміст роботи включає дослідження проблеми шляхом вивчення практичного запиту, збору і аналізу документації, вивчення контексту ситуації; обґрунтування та перевірка гіпотез про причини явищ, що спостерігаються; формування прогнозу подальшого розвитку особистості при умові проведення психокорекційної роботи; розробку програми психокорекційної та реабілітаційної роботи з клієнтом, яка включає методи, форми роботи, критерії і показники ефективності; проведення роботи з окремою людиною або із групою людей та аналіз результатів власної проведеної роботи. Цей вид практичного навчання, відповідно програмі, включає таку форму роботи студента, як супервізію при проведенні консультативної роботи або групової психокорекції чи реабілітації, що здійснюється за участю і контролем фахівця консультанта-методиста. Студент повинен самостійно детально описати зміст консультативної сесії та сеансу групової роботи з аналізом психокорекційної та реабілітаційної роботи.

Переддипломна практика проводиться на п'ятому курсі і передбачає узагальнення досвіду соціально-педагогічної роботи у дипломному дослідженні.

Має свою специфіку організація і проведення практики для студентів спеціальності соціальна педагогіка освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кафедри загальної та соціальної педагогіки і соціальної роботи. Її програма розроблена науковцями А. Конончук, Н. Суховєєвою, Р. Новгородським [6]

Наприклад психолого-педагогічна практика на четвертому курсі триває вісім тижнів і має навчально-технологічний зміст. Вона передбачає знайомство студентів з можливостями використання основних соціально-педагогічних технологій у майбутній професійній діяльності.

Практика здійснюється на базі різних закладів системи освіти, соціальних служб, центрів медико-соціальної реабілітації дітей і підлітків, соціальних і благодійних організацій.

Метою практики є оволодіння студентами професійними функціями соціального педагога. У ході практики студенти ознайомлюються із специфікою соціально-педагогічної діяльності в умовах певного закладу. Вони вивчають основні напрями діяльності і функції соціального педагога даного закладу, ознайомлюються з документацією та основними формами звітності. Майбутні фахівці вивчають зміст і технології організації превентивно-профілактичних заходів, вчать проектувати і проводити власну соціально-педагогічну діяльність з дітьми і підлітками, аналізують результати проведеної роботи (визначати досягнення і виділяти недоліки) . На даному етапі практичної підготовки студенти удосконалюють уміння встановлювати професійно-етичні стосунки з різними категоріями дітей та молоді, батьками, педагогами та іншими учасниками, проявляють організаторські, діагностичні, дидактичні, аналітичні уміння і професійно значимі особистісні якості.

Програмою передбачена самостійна робота студентів що включає: складання індивідуального плану роботи з конкретною дитиною чи групою; застосування методів соціально-педагогічної діагностики і роботи: спостереження, аналізу документації, анкетування, тестування, консультування (наприклад, організація діалогу з батьками за результатами діагностики референтної групи і окремої особистості), бесіди, ігри, тренінгові вправи тощо; оцінювання результативності проведеної роботи..

Кваліфікаційна практика, що проводиться для студентів п'ятого курсу спеціальності соціальна педагогіка освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя триває дев'ять тижнів і є комплексною, професійною, інтегрованою практикою-стажуванням, спрямованою на усвідомлення студентами тих рольових функцій, які стануть визначальними в їх професійній діяльності після закінчення вузу [6].

Метою практики є удосконалення комплексу професійних умінь за напрямком спеціальності у процесі самостійної роботи на посаді соціального педагога (практичного психолога).

Зміст практики ґрунтується на теоретичних знаннях і включає дослідницьку, діагностичну діяльність, а також перетворювальну, проєктивну, креативну соціально-педагогічну роботу:

- вивчення і педагогічний аналіз основних напрямів роботи закладів різного типу, що здійснюють соціально - педагогічну діяльність, їх штатний розпис, посадові обов'язки співробітників, методи і форми роботи;

- теоретичне осмислення і практичне вивчення досвіду соціального захисту та соціальної допомоги різним категоріям дітей та підлітків;
- активне залучення майбутнього фахівця соціальної педагогіки у професійну діяльність, що передбачає самостійну роботу з діагностики, організації і прогнозування соціально-педагогічної роботи з клієнтом;
- участь у соціально-значущій діяльності соціально-педагогічних відділів, служб та закладів;
- розробку варіанта етичного кодексу соціального педагога (практичного психолога) з урахуванням специфіки закладу – бази практики;
- пропаганду соціально-педагогічних знань у мікросоціумі;
- розробку дослідницького проекту (соціально-педагогічної програми);
- здійснення оцінки проведеної роботи, обґрунтування висновків.

Програма проходження студентами кваліфікаційної практики включає декілька етапів, зокрема підготовчий, виконавський і підсумковий. Підготовчий етап практики охоплює розв'язання всіх організаційних питань. Починається з вибору студентом бази практики, підписання угод між вузом і організаціями, де студенти будуть проходити практику. Ця установа обов'язково повинна займатися соціально-педагогічними проблемами, тут повинен бути висококваліфікований фахівець, який може бути керівником практики. На підготовчому етапі заступником декана, який відповідає за організацію і проведення практики, проводиться настановча конференція. Студенти знайомляться з термінами, завданнями, програмою і вимогами до звітної документації з практики, з розподілом по її об'єктах, із своїми керівниками і методистами.

Виконавський етап практики включає знайомство студентів з установою, в якій вони будуть працювати, її фахівцями, складання кожним практикантом індивідуального плану роботи, який включає практичну діяльність, попередню розробку різних форм і видів роботи, підбір необхідних дослідницьких методик, консультації з методистами і керівниками практики.

Протягом виконавського етапу студенти реалізують основні завдання практики, аналізують і обговорюють з керівниками і методистами отримані результати, визначають і розробляють соціально-педагогічну програму для презентації на підсумковій конференції.

У ході підсумкового етапу студенти у встановлений термін (п'ять днів) оформляють звітні матеріали, для перевірки і контролю керівником практики та викладачем-методистом. Завідувачі кафедр призначають комісію по індивідуальному захисту практики кожним студентом.

Програмою передбачено, що студент за період практики повинен провести не менше восьми різноманітних заходів, з них два – залікові (підготовлений індивідуально і спільно з усіма студентами-практикантами).

Практична підготовка студентів спеціальності «соціальна педагогіка» Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка здійснюється за авторською програмою наскрізної практики розробленою Н Ларіоною. Загальними цілями практики є знайомство

студентів з різними установами і службами, що здійснюють соціальну допомогу, а також з різними категоріями клієнтів і змістом професійної діяльності; надбання професійних умінь: комунікативних, організаторських, діагностичних, проєктувальних, дидактичних, аналітичних; практичне оволодіння професійними функціями; розвиток професійно значущих особистісних якостей, а також розвиток науково-дослідницького підходу до вирішення професійних проблем [4].

Ознайомчий вид практики проводиться на першому курсі, терміном у два тижні. У процесі практики студенти знайомляться із змістом діяльності соціальних служб, територіальних центрів, громадських організацій соціального захисту; вивчають документацію, спостерігають за діяльністю фахівців; залучаються у якості помічника до виконання окремих видів робіт.

Соціально-обслуговуюча практика терміном 4 тижні проводиться на базі закладів соціального обслуговування, інтернатах, територіальних центрах. Студенти вивчають правові засади діяльності служб соціального обслуговування і порядку надання соціальної допомоги та соціальних послуг клієнтам; посадові обов'язки; беруть участь у здійсненні соціального обслуговування.

Соціально-виховна практична підготовка здійснюється на другому курсі у системі освітньо-виховних закладів. Студенти під час проходження практики вивчають особливості і напрямки діяльності закладу; аналізують функціональне призначення соціального педагога, залучаються до виконання окремих видів робіт з різними категоріями дітей (наприклад, проведення соціальної паспортизації класу, спостереження за окремим учнем, який потребує індивідуальної допомоги), планують і проводять тематичний захід профілактично-виховного змісту. У звітній документації студенти описують результати виконаної практичної роботи.

Культурно-дозвільневий вид практики проводиться протягом восьми тижнів і є логічним доповненням до змісту соціально виховної практики. Осередком практичного навчання виступають дитячі оздоровчі табори. За період практики студенти вивчають концепцію діяльності культурно - дозвільневої роботи в умовах тимчасової виховної організації; залучаються до безпосередньої роботи з дитячим колективом, організують і проводять виховні, розважальні, просвітницькі заходи. У процесі роботи студенти удосконалюють комунікативні, організаторські, діагностичні уміння і професійно-значущі особистісні якості.

Формування цілісного уявлення про особливості роботи соціального педагога з неповнолітніми правопорушниками, особами схильними до асоціальних дій і вчинків здійснюється на третьому курсі у рамках попереджувально-профілактичного виду практичного навчання. Студенти вивчають нормативно-правову документацію і напрямки діяльності соціальних служб адміністративних органів управління, інспекцій служб у справах неповнолітніх, освітніх закладів; здійснюють спостереження за професійною діяльністю спеціалістів; знайомляться з методами і технологіями попереджувально-профілактичної роботи; аналізують програми

профілактичної роботи служби; залучаються до комунікативної взаємодії з об'єктом професійної діяльності; планують, проводять просвітницько-профілактичну роботу з конкретним випадком і визначають оцінку результативності проведеної діяльності.

Корекційно-реабілітаційна практична підготовка на третьому курсі здійснюється протягом чотирьох тижнів на базі дитячих притулків, соціально-реабілітаційних центрів для дітей і дорослих, школах інтернатах, службах у справах неповнолітніх. За період практичного навчання студенти знайомляться з специфікою корекційно-реабілітаційної роботи з певним контингентом дітей, молоді, дорослих, зокрема вивчають документацію, аналізують програму і план роботи, ресурси, форми і методи роботи, відпрацьовують технологію; складають розгорнуту характеристику клієнту (групи) – оформляють розгорнутий протокол індивідуальної бесіди; виписують пропозиції щодо організації комплексної роботи корекційно-реабілітаційного змісту.

Призначення соціально-підтримуючого виду практики, що здійснюється протягом чотирьох тижнів є накопичення практичного досвіду планування і організації соціальної підтримки різним категоріям населення в умовах соціальних служб, дитячих притулків, соціально-реабілітаційних центрах, органах опіки і піклування та інших соціальних установах. Студенти знайомляться з методами, технологіями роботи; аналізують процес надання соціальної підтримки; відпрацьовують технологію соціального консультування і складають розгорнутий протокол бесіди; проектують і виконують індивідуальне завдання згідно поставленої проблеми; аналізують результати проведеної роботи.

Формування у студентів умінь планування і розвиток організаторських здібностей передбачено проектувально-менеджерським видом практики, тривалість якої становить вісім тижнів. Студенти знайомляться з системою менеджменту в роботі конкретної соціальної служби, безпосередньо залучаються до виконання обов'язків соціального педагога і відпрацьовують технології соціального проектування; дають розгорнуту характеристику соціальному проекту; виконують індивідуальне завдання.

Вагомим у професійному становленні майбутнього фахівця, є готовність самостійно виконувати функціональні обов'язки на посаді соціального педагога, що передбачено комплексним (стажерським) видом практичної підготовки. Місцем проходження практики може бути державна або громадська служба за персональним вибором студента. За період практики студент застосовує теоретичні знання і удосконалює уміння професійної соціально-педагогічної діяльності; розробляє план самостійної роботи з обґрунтуванням заходів; складає аналітичну довідку з конкретно наданої допомоги клієнту (вивчення соціальної ситуації, психолого-педагогічна характеристика, «соціальний діагноз», організація роботи, оцінка результатів); розробляє програму і описує результати навчально-дослідної роботи за період практики; оформляє звіт про результати самостійної роботи.

Ми проаналізували зміст програм практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України, зокрема Запорізького національного університету, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах базується на організаційних принципах і має свою специфіку, що зумовлено інновацією професії; поширеністю соціально-педагогічної діяльності у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту; різноманітністю клієнтури і своєрідністю форм і методів роботи. Основним інтегруючим компонентом особистісно-професійного становлення спеціаліста є його залучення до різних видів практик і формування умінь, навичок реалізовувати професійну діяльність.

Література

1. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Вайнола Р. Х. ; за ред. С. О. Сисоевою ; М-во науки і освіти України ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во ХНРБЦ, 2008. – 460 с.
2. Галагузова Ю. Н. Концепция практики в профессиональной подготовке социальных педагогов / Ю. Н. Галагузова // 10 лет социальной педагогике в России: результаты и перспективы развития : материалы науч.-практ. конф. / отв. за вып. Л. В. Куриленко, Л. Я. Хисматуллина, О. В. Черкасова. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2001. – С. 42–44.
3. Конончук А. І. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальна програма / Конончук А. І. – Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 46 с.
4. Ларіонова Н. Б. «Соціальна педагогіка» і Соціальна робота»: наскрізна програма практики студентів спеціальностей / Ларіонова Н. Б. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 36 с.
5. Пономаренко О. В. Концепція соціально-педагогічної практики спеціальність 7.010106 – соціальна педагогіка, 7.040102 – практична психологія / Пономаренко О. В. – Запоріжжя, 2002. – 8 с.
6. Програма психолого-педагогічної практики для студентів спеціальності 7.010105. соціальна педагогіка освітньо-кваліфікаційний рівень „бакалавр” (денна форма навчання) / укладач Конончук А. І. Суховєєва Н. М. Новгородський Р. Г. – Ніжин, 2007. – 19 с.
7. Шапиро Б. Ю. Предметно-профессиональная подготовка социальных работников: задачи, содержание, организация / Шапиро Б. Ю. // Социальная работа. – 1992. – № 5. – С. 81 – 101.